

VENE SÕJALISED TEENETEMÄRGID VILJANDI MUUSEUMI FALERISTIKAKOGUS

Ain Vislapuu, Viljandi Muuseumi asedirektor

Sissejuhatus.

Viljandi Muuseumi faleristikakogu kujunemise algusest

Viljandi Muuseumi (VM) faleristikakogu hakkas kujunema juba Viljandi Kirjandusliku Seltsi (FLG) ajal 19. sajandil. Esimene annetus võeti seltsi juhatuse poolt Ditmari muuseumisse¹ vastu 1882. aasta veebruaris (FA 3.02.1882; Jb FLG 1883, 14) – tegemist oli ühe Peeter Suure mälestuseks väljalastud lauamedaliga (VM 6036: 7/N2 176). Seltsi aktiivse tegutsemisperioodi jooksul (1882–1915) kogutud objektid olidki peamiselt mälestus- ja lauamedalid, lisaks saadi ka mõned žetoonid ja teenetemärgid. Neist ligikaudu poolsada eksemplari on jõudnud ühel või teisel viisil ka VM faleristikakogusse.

Ülevaade FLG faleristikakogust on kahjuks lünklik, sama võib öelda ka muuseumi 1940. ja 1950. aastate tulmeandmete kohta. Sellepärast on raske öelda, kui palju täpselt on teenetemärke FLG kogust VM faleristikakogusse üle tulnud. Kindlaid on teada vaid kaks – esimese ülevenemaalise rahvaloenduse medal 1897. aastast (VM 8628: 4/N2 60) ja Krimmi sõja medal tsivilistidele (VM 4391/N2 182). *Felliner Anzeiger*'i (FA) ja *Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft*'i (Jb FLG) põhjal kokkupandud nimekirja järgi võiks olla FLG kogust pärit ka üks Poola ülestõusu mahasurumise pronksmedalitest – VM 8657/N2 36.

Kõige huvitavamaks teenetemärgiks Ditmari muuseumi kogus oli Prantsuse kuninga Louis XVIII ajal asutatud nn Liiliaorden (*Décoration du Lys*), mille oli FLGile annetanud Fr. v Sivers Heimtalist. Teenetemärk anti seltsi juhatusele üle 1901. aasta 23. märtsil koos originaaldokumentidega (FA 12.04.1901; Jb FLG 1902, X) ja see oli kuulunud kunagisele Liivimaa aadlimarssalile Friedrich Wilhelm von Siversile (1748–1823), kes oli ühtlasi olnud ka Kuramaa tsiivillkuberner. Kuramaa pealinn Miitavi (Jelgava) oli aga aastatel 1798–1801 ja 1804–1807 tulevase Prantsuse kuninga Louis XVIII kodus eksilil. Nii pole

¹ *Ditmar Muuseumi* kohta vt täpsemalt Vislapuu 1998.

ka ime, et peagi pärast restauratsiooni, juba 6. oktoobril 1814², on vastasutatud Liiliaorden leidnud tee Kuramaa kubeneri ordenitekollektiooni. Kuigi tulevane Prantsuse kuningas ja Sivers ühel ajal Miitavis ei resideerinud, sai Sivers selle kui restauratsioonile kaasa aidanud riigi ametnik.

Kahjuks pole aga eespool kirjeldatud teenetemärk koos teiste FLGi kollektiooni museaalidega VM kogudesse jõudnud. Viimane kirjalik mäрге Liiliaordenist pärineb *Ditmar Museum*'i 1912. aasta kataloogist – siis on see koos teise Heimtali Siversi poolt kingitud aumärgi *Krimmenmedaille*'ga³ vitriinis väljas olnud (VM 5331: 69–70). Kadumisel võib olla mitu põhjust – see võis kaotsi minna 20. sajandi algul toimunud kolimiste käigus; Siversid võisid perekonnareliikvia ärevate aegade tõttu tagasi võtta jne. Igatahes pole seda 1935. aastast pidama hakatud tulmeraamatutes ega ka deponeerimisnimekirjades enam üles tähendatud.

Täna on VM faleristikakogus 525st kirjeldatud musealist 124 mitmesugused teenetemärgid. 124st omakorda 35 pärinevad perioodist kuni 1918. aastani. Rõhuva enamiku puhul neist on tegemist Vene tsaaririigi mitmesuguste medalitega. Alljärgnevas ülevaates leiavadki seekord käsitlemist vaid Vene sõjalised teenetemärgid aastani 1917. Ja kuna enamik neist on mitmesugused medalid, algab alljärgnev ülevaade just neist.

Vene medalitemaailma algusaegadest

Medalitega autasustamise algust Venemaal on mõnede vene uurijate poolt nihutatud väga kaugesse minevikku. Nii on välja pakutud, et mingeid taolisi medalialgeid on annetatud juba 11. sajandi paiku või veelgi varem. Need väited püsivad aga siiski rohkem kroonikakatkete vabal tõlgendamisel kui mingitel kindlatel faktidel (Всёволодов 1990, 51).

Hoopis kindlamaid tõendeid on 15. sajandist, mil hakkavad korduma teated, et valitseja on saatnud kellelegi autasustamiseks kuldraha. Sellest, et Venemaa rahandussüsteemis kuldrahad puudusid⁴, ongi

² S.t et tegemist oli küllaltki haruldase variandiga, mida annetati perioodil 1814–1816.

³ Krimmi sõja medal.

⁴ Kuldmünte löödi vaid lühikesel perioodil 1607–1610.

järeltatud, et need pidid olema mingid erilised aumärgid (Всеволодов 1990, 52). 15. sajandit ongi üldiselt peetud medalitesüsteemi koidikuks (Дуров 1990, 6; Баязин jt 2000, 17). Euroopa riikides hakati taolist autasustamissüsteemi praktiseerima alles 17. sajandil – kõigepealt Inglismaal ja 18. sajandil ka Mandri-Euroopas.

Venemaal tähendas medalitega autasustamine esialgu sõdurite massilist äramärkimist mitmesuguste suuremate sõjakäikude puhul. Selleks kasutati nii käibivaid kui ka käibelt kadunud välismaised kuldmünte. Välismaalt toodi eelkõige portugaleese⁵ ja kuldtukateid (Всеволодов 1990, 53).

Vene uurijad on medalite annetamist pidanud erakordseks demokraatiaväljenduseks. Siiski peab märkima, et lihtsõduritel ning komandöridel tehti selget vahet. Nii olid väejuhtidele-vojevoodidele ette nähtud suured kullast mündid, millele tihtipeale lisandus raske kullast kett. Sõdurid, kes olid samast sõjakäigust osa võtnud, said aga väiksemad rahad. Tihtipeale olid needki hõbedast ja vaid õrnalt üle kullatud. Ka jälgisid kõik auastmed, et neile medalite jagamisel autasu suurusega liiga ei tehtaks – kuldraha suurus ei jätnud külmaks isegi suurvürsti-tsaari ennast. On teada isegi üks seetõttu tekkinud rahvusvaheline skandaal (sammas, 54).

Vanim praeguseks teadaolev kullast medal Venemaal on säilinud Ivan IV ajast 16. sajandi II poolest. Tegemist on ühele vojevoodile kuulunud suure medaliga, milles on kaks auku keti jaoks rinnal kandmiseks. On teada ka fakte, et välismaalased on Ivan IV poja Fjodori aegadel saatnud kodumaale teateid, et Venemaal jagatakse mitmesuguste teente eest kuldrahasid, mida kantakse kas käise küljes või mütsil (Дуров 1990, 7).

Kuigi medaleid jagati küllaltki massiliselt juba varemgi, toimus esimene tähelepanuväärne autasutamislaine 17. sajandi keskel ning selle põhjuseks oli nn Ukraina ühendamine 1654. aastal. Siis saadeti Moskvast Bogdan Hmelnitski kasakatele kümneid tuhandeid kuldrahasid ühest kopikast kuni kolme tšervoonetsini. Hmelnitski ise sai tervelt 10 tšervoonetsi suuruse kuldraha, mis kaalus erinevatel andmetel 34–43 grammi (Кузнецов 1998, 99; Дуров 1990, 6).

Nimelisi medaleid hakati jagama valitsejanna Sofja ajal – esimese taolise sai kindral Agei Šepelev, kes toetas valitsejannat streletside mäs-

⁵ Portugali ligi 40 grammi kaalunud kuldmünt 16. sajandil.

su ajal 1682. aastal. Valitsejanna jagas lahkkel käel medaleid nii 1687. a kui ka 1689. a Krimmi sõjakäikudel osalenutele. Vaatamata sõjaretkedel saadud hävitavatele kaotustele, tehti võitja nagu ette – sõdurid said hulgaliselt hõbe- ja kuldkopikaid, ohvitseridele jagus sadu kuldmedaleid. Mõlema sõjakäigu juht Sofja favoriit vürst Golitsõn sai aga rikkamaks 300 tšervoonetsilise medali ja kuldketi võrra (Кузнецов 1998, 99; Всеволодов 1990, 56).

Peeter I alustas oma medalitejagamist nendest, kes aitasid ja toetasid teda 1689. a toimunud paleepöörde ajal. Osa nendest medalitest on säilinud ning hoiul Ermitaažis. Järgnesid sõjalised kampaaniad – Aasovi sõjaretk 1696, Põhjasõda jne. Just Peeter I ajast 18. sajandist alates hakkas kujunema medalite tänapäevane tähendus ja väljanägemine – s.t need seostati annetaja poolt konkreetse sündmusega. Esialgu kujutati medaleil Peeter I, lisandus sündmuse daatum ja nt lahingustseen. Näitena võib siin tuua just Põhjasõja lahinguid – Schlüsselburgi kindluse vallutamist (1702), Poltaava (1709) ja Kanguti (1714) lahinguid jt. Eriti lahkelt jagati medaleid kaardiväepolkudele just Poltaava lahingu tähistamiseks. Kui kõrgematele ohvitseridele anti ordeneid (Andrei Esmakutsutu, ka Püha Andreas) ja Peetri pildiga medaljone, siis alamad sõjaväelased said hõbedast löödud spetsiaalseid medaleid, mida kanti Andrei Esmakutsutu ordeni kitsa helesinise lindiga. See oli ka esimene kord, kui medaleid hakati kandma mingil lindil (Всеволодов 1990, 57–59; Дуров 1990, 6).

Pärast Peetri surma jäi medalitega autasustamine mõneks aastakümneks seisma. Alles 1759. a pärast Kunersdorfi lahingut ja võitu preislaste üle Seitsmeaastases sõjas lasti taas suures, 30 000lises tiraažis välja medal kõlava nimetusega “Võidu eest preislaste üle”. Legend räägib, et hiljem olla sakslased üritanud neid kokku osta, et unustataks taoline sündmus üldse. 18. sajandi II poole medalitest lõviosa oli pühendatud Venemaa ja Türgi vahelisele sõjategevusele.

19. sajand algas venelastele suure sõjaga, mida tuntakse Isamaasõja nime all. Toimunud võitluste mälestuseks ja auks lasti välja hõbedane medal sõjaväelastele ning pronksine mittesõjaväelastele – vaimulikele, kaupmeestele jt (Дуров 1990, 6–8).

Vene sõjalised teenetemärgid VM faleristikakogus

Krimmi sõja medal (1853–1856)

Suuruselt ja tähenduselt järgmine 19. sajandi sõda oli Venemaa jaoks nn Krimmi sõda, mida tunti tol ajal ka Idasõja nime all (1853–1856).

1856. a augustis asutati Vene võimude poolt ka vastav pronksist kampaaniamedal, mida hakati jagama impeeriumis nii tsiviilkodanikele kui ka sõjaväelastele. Sellepärast oli medaleid kahte tüüpi – heledast pronksist eksemplarid annetati sõjaväelastele, tumedast pronksist aga tsivilistidele. Kokku lasti välja 1 465 700 heledast pronksist medalit ja kuni 150 000 tumedast pronksist medalit. Siia lisandus veel 40 000 vaimuliku risti.

Kuna tegemist oli pronksmedaliga, siis hakkas autasu astet näitama lint.⁶ Kõige kõrgemaks järguks oli õigus kanda medalit Georgi lindiga ja neid anti isikutele, kes võtsid osa Krimmi sõjas toimunud Vene vägedele edukatest lahingutest. Medalid Andrei Esmakutsutu helesinise lindiga said need, kes võtsid osa mitte nii edukatest lahingutest Krimmi kaitsel ja Balti merel, aga ka sõjaväelased ning tsiviilametnikud, kes asusid maa-alal, kus oli välja kuulutatud piiramisreisikord. Heledast pronksist medalid nimetatud lindiga anti hiljem ka Georgi risti kavaleridele ning neile, kellel juba oli hõbemedal Sevastopoli kaitsmise eest. Õiguse kanda medalit Vladimiri ordeni must-punase lindiga said sõjaväelased, kes lahingutes ei osalenud, samuti aadliperekondade pead. Eraldi kombinatsiooni said veel kaupmehed, kes annetasid oma varandust sõjapidamise huvides ja haavatute heaks – nende lindiks sai Anna lint, mis oli punane kuldsete ääristega (Баязин jt 2000, 119–121).

Krimmi sõja medalid ongi vanimad VM faleristikakogus olevad teenetemärgid. VMile on aegade jooksul annetatud või müüdnud kokku viis taolist autasu, neist neli on heledast pronksist ja üks tumedast – s.t enamik on annetatud sõjaväelastele. Samas on ainuke tumedast pronksist medal toodud muuseumisse koos originaalse Vladimiri ordeni lindiga (VM 4391/N2 182). Tegu on ühtlasi vanima muuseumikogus säilinud teenetemärgiga. Selle on annetanud Fr. von Sivers juba 1898. aastal ning see on kaunistanud ka *Ditmar Museum*’i väljapanekut kõr-

⁶ Ordenilindid vt Lõhmus 2003, 83.

vuti eelpoolmainitud Liiliaordeniga. Medal kuulub tõenäoliselt nende hulka, mida jagati aadlikele.

Üks Krimmi sõja medal (VM 716/N2 193) on VM kogusse jõudnud Viljandi Kodu-uurimise Seltsi esimesel kogumisperioodil 1935. aastal. Selle medaliga on kaasas ka vastav dokumentatsioon (VM 715) – sõduriraamat, mis tõendab Krimmi medali olemasolu Jaan Hansu pg Vindil, kes on teeninud Krimmi sõja ajal Liibavi (Liepaja) Prints Karli Preisi polgus reamehena. Ülejäänud Krimmi sõja medalid on kahjuks anonüümsed. Anonüümsetest on üks eksemplar – VM 9463: 23/N2 9 – ka määrustepärasel Andrei Esmakutsutu lindil.

VM 4391/N2 182 kirjeldus

Materjal: tume pronks. Läbimõõt: 28 mm.

Avers (Av). Ülal kõikenägev silm kiirgavas kolmnurgas. Keskel Aleksander II ja Nikolai I monogrammide, nende kohal tsaarikroonid. Allääres aastaarvud 1853-1854-1855-1856. Kõik kujutised reljeefsed. Ääres reljeefne kahekordne rant.

Revers (Rv). Kirillitsa suurtähtedest tekst – НА ТЯ ГОСПОДИ УПОВАХОМЪ, ДА НЕ ПОСТЫДИМСЯ ВО ВЪКИ (SINULE LOOTIS JUMAL, JA ME EI HÄBISTANUD END SAJANDEIKS). Ääriseks aversiga analoogne rant.

Medali ülaosas kõrv lindi kinnitamiseks.

Medali juurde kuulub must-punane-must Vladimiri ordeni lint.

Medal Sevastopoli kaitsmise eest 1854–1855

Krimmi sõjaga seostub veel üks aumärk, mis on Eestimaal tunduvalt haruldasem kui Krimmi sõja üldmedal, nimelt novembris 1855 asutatud teenetemärk Sevastopoli kaitsmise eest.

Sevastopoli kaitsmise hõbemedal anti välja õigusega kanda seda Georgi lindil ja aumärgi said sisuliselt kõik isikud, kes võtsid osa Sevastopoli kaitsmisest, s.h naised ja ohvitseride teenrid-pärisorjad (Дуров 1990, 7–8). Erinevatel andmetel anti neid medaleid välja 104 000 – 250 000 (Lõhmus 2003, 88).

Kui Krimmi sõja üldmedaleid võisid saada ka nt Baltikumis või Loode-Venemaal teenistuses olnud nekrutid, siis neid eestimaalasi, kes viibisid Sevastopolis perioodil 13. september 1854 – 27. august 1855, on tunduvalt vähem. Siiski on VM faleristikakogusse 1961. aastal taoline medal müüdnud. Muuseumi käsutuses on ka informatsioon, et see on kuulunud mehele perekonnanimega Kaurilind ning nimetatud auraha on Viljandisse jõudnud Räpinast (VM 9205/N2 23).

VM 9205/N2 23 kirjeldus

Materjal: hõbe. Läbimõõt: 28 mm.

Av. Nikolai I ja Aleksander II monogrammid, nende kohal kaks tsaarikrooni. Ääres reljeefne kahekordne rant.

Rv. Legendina kirillitsa suurtähtedest tekst – ЗА ЗАЩИТУ СЕВАСТОПОЛЯ (SEVASTOOPOLI KAITSMISE EEST). Ülal kõikenägev silm kiirtes, selle all kirillitsa suurtähtedest tekst – СЪ 13 СЕНТЯБРЯ 1854 ПО 28 АВГУСТА 1855 (13. SEPTEMBRIST 1854 KUNI 28. AUGUSTINI 1855). Ääres kahekordne reljeefne rant.

Ülaosas kõrv lindi kinnitamiseks.

Kõik kujutised ja tekstid väga kulunud.

Medal Poola ülestõusu mahasurumise eest 1863–1864

Sõjalisteks kampaaniateks võib nimetada ka mitmesuguseid Vene tsaarivõimude karistusoperatsioone omaenda alamate vastu. Üheks taoliseks episoodiks oli aastatel 1863–1864 toimunud Poola ülestõusu mahasurumine. Selles sündmuses osalenutele asutas Aleksander II 1. jaanuaril 1865. aastal pronksmedali, mida kanti Romanovite õukonna värvides (must-oranž-valge) lindil. Analoogselt Krimmi sõja medalliga valmistati neid nii heledast kui ka tumedast pronksist. Hele medal oli mõeldud sõjaväelastele, meedikutele ja vaimulikele, kes võtsid ülestõusu mahasurumisest osa vahetult, tumedast pronksist aga nendele, kelle väeosad aitasid oma tegevusega kaasa ülestõusu mahasurumisele (Всеволодов 1990, 204–206). Kokku jõuti välja anda 368 133 heledat ja 231 221 tumedat medalit (Lõhmus 2003, 89).

VM faleristikakogusse on jõudnud neli taolist auraha – kaks neist on Krimmi sõja medalite paarilised (VM 716/N2 194 ja VM 9463/N2 10). Esimene kahest ülejäänust (VM 5969/N2 195; VM 8657/N2 36) on aga pärit juba FLGi kogust. Selle on annetanud Ditmari muuseumile “gümnasist Klinke” 1884. aastal (FA 4.10.1884; Jb FLG 1883–1884, 9). Teine neist on täiesti anonüümne. Krimmi sõja medalite paarilistest üks on ka kulunud originaallindil. Kõik medalid on heledast pronksist, s.t need on kuulunud isikutele, kes ise või kelle väeosa on võtnud ülestõusu mahasurumisest vahetult osa.

VM 5969/N2 195 kirjeldus

Materjal: hele pronks. Läbimõõt: 28 mm.

Av. Vene impeeriumi vapp reljeefselt üle välja. Ääres reljeefne rant.

Rv. Legendina kirillitsa suurtähtedest tekst – ЗА УСМИРЕНИЕ ПОЛЬСКАГО МЯТЕЖА (POOLA MÄSSU MAHASURUMISE EEST). Keskkel aastaarvud 1863–1864. Ääres reljeefne rant.

Kõrv murdunud.

Medal Vene-Jaapani sõja mälestuseks 1904–1905 ja Vene-Jaapani sõja Punase Risti medal

Vene-Jaapani sõja mälestusmedal kinnitati 21. jaanuaril 1906. aastal. Sedapuhku löödi neid kolmest metallist – hõbedast neile, kes olid osa võtnud Port Arturi kaitsmisest; Mandžuuria lahinguist osavõtnuile heledast pronksist ja tumedast pronksist neile, kes olid mingilgi määral sõjaväevõimude teenistuses Kaug-Idas sõja ajal. Seda kanti rinnas Georgi ja Aleksander Nevski ühendatud värvides lindiga. Kokku anti medaleid välja üle 800 000 (Балязин jt 2000, 128; Всеволодов 1990, 224–225; Lõhmus 2003, 92).

VM faleristikakogus on neli taolist üldmedalit, neist kaks originaallindiga. Ükski neist pole n-ö lahingumedal ja kahjuks on kõik ka anonüümsed (VM 873/N2 159 (2 tk); VM 8659/N2 184; VM 9885: 4/N2 160).

Eelnevast medalist varem kinnitas Nikolai II 19. jaanuaril 1906. a ka Punase Risti medali, mida anti peamiselt humanitaarteenete eest. Selle võisid saada eelkõige Punase Risti juhtivtöötajad ning töötajad, meedikud, aga ka näiteks öömajade pidajad jne (Всеволодов 1990, 225). Samuti võis seda saada mitmesuguste annetuste eest. Nende medalite väljalaske arv pole teada (Lõhmus 2003, 92). VM kogus on üks taoline medal (VM 3047/N2 70), mis on saadud 1939. a Viljandi Linnavalitsuse annetuseks koos mitmesuguste müntidega, s.t anonüümne.

VM 8659/N2 184 kirjeldus

Materjal: tume pronks. Läbimõõt: 28 mm.

Av. Kõikenägev silm kiirtes, selle all – 1904-1905. Ääres madal rant.
Re. Kirillitsa stiliseeritud suurtähtedest tekst – ДА ВОЗНЕСЕТЪ ВАСЪ ГОСПОДЬ ВЪ СВОЕ ВРЕМЯ (ÜLISTAGU TEID JUMAL OMAL AJAL). Ääres madal rant.

Ülaosas kõrv lindi kinnitamiseks. Kaasas tõenäoliselt originaalne medali lint.

VM 3047/N2 70 kirjeldus (TAHVEL III: 1)

Materjal: hõbe. Läbimõõt: 24 mm.

Av. Emailitud punane rist. Kõrge äärekant.

Re. Kirillitsa suurtähtedega tekst legendina РУССКО-ЯПОНСКАЯ ВОЙНА (VENE-JAAPANI SÕDA); keskel 1904-1905. Kõrge äärekant.

Ülaosas kõrv lindi kinnitamiseks. Kõrva peale löödud proov 84. Kõrva küljes kahekordselt keeratud hõbetaat.

1914. aasta mobilisatsiooni medal

Sõjaliseks teenetemärgiks võib lugeda ka medalit, mida hakati annetama 1914. a toimunud Vene üldmobilisatsiooni heaks kordasaadetud teenete eest. See asutati 2. veebruaril 1915. aastal nende isikute autasustamiseks, kes võtsid osa 1914. a üldmobilisatsiooni ettevalmistamisest ja läbiviimisest. Tegemist on viimase medaliga, mis lasti välja Vene tsaarivalitsuse ja Nikolai II poolt. Riigi poolt löödi neid medaleid küllaltki vähe – umbes 50 000, samas on aga teadmata eratöökodades tehtute arv. Riigi poolt Peterburi mündikojas löödud medal on valmistatud heledast pronksist ja seda kanti Valge Kotka ordeni tumesinisel lindil (www.netdialogue.com/yy/Russia/Empire/Mobilization/Mobilization.htm; Lõhmus 2003, 93).

VMis asuvatest eksemplaridest üks (VM 7058/N 164) on anonüümne ja saadud

Viljandi Rajooni rahandusosakonnast. Teine (VM 6474) on pärit Mulgi talust ning on Kõpu valla arhiivi üleandmise käigus jõudnud muuseumisse. Kogus olev Mulgi talu medal on valel Vene riigilipu värvides lindil.

VM 7058/N 164 kirjeldus

Materjal: kollane metall v hele pronks. Läbimõõt: 28 mm.

Av. Nikolai II profiilportree vasakule.

Rv. Kirillitsa suurtähtedega tekst: ЗА ТРУДЫ ПО ОТЛИЧНОМУ ВЫПОЛНЕНИЮ ВСЕОБЩЕЙ МОБИЛИЗАЦИИ 1914 ГОДА (TÕÖ EEST 1914. AAS-TA ÜLDMOBILISATSIOONI EESKUJULIKUL LÄBIVIIMISEL).

Ülaosas kõrv lindi kinnitamiseks.

Georgi rist

13. veebruaril 1807. a asutas keiser Aleksander I oma manifestiga sõjalise teenetemärgi allohvitseridele, sõduritele ja madrustele. Esialgu oli see ühejärguline ning kuulus statuudi järgi Georgi ordeni juurde. Ametliku nimetusena kehtis Sõjalise ordeni teenetemärk. Kasutati ka selliseid nimetusi nagu Rist Georgi lindiga, Sõduri Georgi või 5. järgu Georgi rist jne.

Algperioodil polnud selle risti saamine hoopiski lihtne, kuna statuut oli üsna karm. Risti saamiseks oli vaja võita enda kätte vaenlase lahinglipp või standart, vangistada vaenlase ohvitser või kindral, päästa oma ülemus, ronida esimesena vaenlase kindluse müüridele, ronida esimesena vaenlase sõjalaeva pardale – s.t oli vaja sooritada kangelastegu.

Ristiga kaasnes ka rida privileege – vabastamine ihunuhtlusest, palga tõstmine kolmandiku võrra, kusjuures palk säilis ka pärast erruminekut jmt. Ristiraha said ülalpeetavad pärast kavaleri surma veel aasta jooksul.

Esialgu riste ei nummerdatud, 1809. aastast hakati seda tegema, kusjuures tagantjärele nummerdati ka selleks ajaks välja antud 9 937 risti. 1856. aastani anti kokku välja 114 421 järguta märki. Lisandusid veel tänaseks üliharuldased Aleksander I monogrammiga ristid Preisi veteransõduritele, kes olid osa võtnud lahingutest Napoleoniga 1811.–1815. aastatel (4 264), samuti mittekristlastele antud ristid, mida oli 1 368.

1856. aastast muudeti Georgi rist 4järguliseks. Autasustamist alustati esimesest vägitükist IV järguga ning järjekordsete kangelastegude eest sai annetada kõrgema järgu. Varem oli asi lahendatud nii, et uue kangelasteo puhul tõsteti autasustataval palka ja tal lubati siduda

Georgi lindi külge lehv. 1856. aastast alustati ka uut numeratsiooni ning eelnevate kangelastegude eest autasutati I järguga 151 meest – s.t nad said kohe täieliku Georgi risti komplekti. 1913. aastani anti esimesi järke välja 1 825, teisi 4 320, kolmandaid 23 605, neljandaid 205 336. Lisandusid ristid moslemitele.

1913. aastast muudeti statuuti uuesti ning alustati uut numeratsiooni. Numeratsiooni muutmine on tekitanud ka segadust. Selleks, et ära tunda riste erinevatest numeratsioonidest, löödi 1913. aastast alates tehtud ristide numbrile ette №, kuid kuuekohaliste numbrite korral ei mahtunud see ära. Seega on neljandat järgud numbritega 100 000–205 336 liikvel kahekordselt. Autasu nimi muudeti rahvapäraseks Georgi ristiks. Enam ei tehtud ka mittekristlastele poliitiliselt korrektsid riste ilma kristliku pühakuta. Väidetavalt olid nt islamiusulised ka ise nõudnud riste mitte riigikulliga, vaid džigitiga.

Peagi pärast ristireformi läks lahti I maailmasõda. Riste läks kohe rohkem vaja ning juunis 1915 vähendati kulla ja hõbedasisaldust, oktoobris 1916 hakati riste valmistama üldse kollasest ja valgest metallist, mis pidid jälgendama kulda ja hõbedat (vt Lõhmus 2004, 90–100; Бальян jt 2000, 101–107).

Viljandi Muuseumi faleristikakogusse on annetatud kaks Georgi risti, mis mõlemad on pärit 1917. aastast, Vene Ajutise Valitsuse perioodist – s.t märtsist oktoobrini 1917 (või ka perioodist kuni jaanuarini 1918).

Esimene neist (VM 9657: 5/N2 21; ТАВВЕЛ III: 3) on tüübilt väga lähedane 1917. a Ajutise Valitsuse ristiga, kuid selle puhul pole järgitud mõõtmeid (peaks olema 34 × 34, aga on 36,5 × 36,5 mm).⁷ Samas on medaljon enam-vähem lubatud piirides – läbimõõt 15 mm. Lisaks erilistele mõõtmetele puudub alaosast ka viide risti järgule e *stepen*’ile. Võib arvata, et tegemist on kusagil eratöökojas tehtud eksemplariga ja väga võimalik, et mõeldud just ohvitseride I – II järgu jaoks (vt <http://www.belcollect.com/index.php/content/view/39/178>). Nimetatud Georgi rist on ilma lindita ja muuseumisse toodud Kõo külanõukogust 1975. aastal.

Teise risti (VM 10250: 6/N2 245) puhul on tegemist mitmes mõttes küllaltki haruldase eksemplariga. Esiteks on sellel suur ajalooline väärtus. 1917. a ristid on mitternummerdatutena enamasti anonüümsed. Käesoleva eksemplari puhul on aga teada, et see on kuulunud

⁷ Hiljem, Vene kodusõja ajal “venisid” ristid kuni mõötudeni 40 × 40 mm.

Vabadussõja kangelasele Rudolf Magerile. Teenistuskirja järgi on ta selle saanud tõenäoliselt 1917. aasta 18.–21. augustil “Riia frondil” toimunud lahingute eest. Arhiividokumentide järgi sai Rudolf Mager näkku haavata 21. augustil Nagelshofi (läti Naglumuiža) mõisa juures. Lisaks langetas ta ka gaasirünnaku ohvriks (ERA f. 495, n. 7, s. 3035, l. 1p–2, 45).

Teiseks on tegemist ristiga, mida tuntakse nime all “Georgi rist loorberioksaga” või lihtsalt “oksaga” (*vetotška*).⁸ Taolisi “oksaga” teenetemärke hakati välja andma pärast seda, kui Ajutine Valitsus oli teinud 1917. a juunis muudatused teenetemärgi statuuti. Selle kohaselt anti demokraatlikuks muudetud armees ohvitseridele võimalus saada Georgi sõduriristi ning sõduritel tekkis võimalus komandörikohuste täitmisel saada Georgi ordeni IV järku.

Et asjad päris sassi ei läheks, kinnitati 1917. a 19. augustil ka selliste ristide märgistamiseks lindile kinnitatav loorberioks. Nende valgest ja kollasest metallist okste tegemine ei tahtnud esialgu kuidagi edeneda, kuna Peteburi mündikoda ei tahtnud tegeleda juveliiritöödega (või ei olnud selleks võimeline).⁹ Kuidagi saadi tootmine siiski käima. Vahepeal püüti loorberioks asendada pealeömmeldava riidest märgistusega, kuid käiku selline variant ei läinud – säilinud on vaid kavandid. Loorberioksi toodeti väga lühikest aega ning need on üliharuldased. Välja jagatud taoliste aumärkide arvu ei tea tõenäoliselt keegi, samuti pole seda ilmselt võimalik tagantjärele välja selgitada toonase Venemaa segaste aegade tõttu.

Kolmandaks on käesoleva risti puhul tegemist eratöökajas valmistatud eksemplariga, kuna kasutatud pole mitte odavat valget metalli, vaid hõbedat prooviga 84. Nii oksal kui ka ristil on peal proovikoja märk (naise pea profiilis vaatega paremale), mis viitab dateeringule 1908–1917¹⁰, ning meistrimärgina slaavi tähed “БД”. Viimased võivad viidata Ed. Ditwaldile kuulunud töökojale “Eduard” ning seal töötanud meistrile Vladimir Dinakovile, kuigi firmamärki peale pole löödud (vt nt <http://tender.conros.ru/rezdec.html>). Samuti on rist ja oks perfekt-

⁸ Kuna juunis–juulis kinnitatud Georgi risti statuudi muudatused lubasid loorberioksa juba varem välja anda, kui kavand kinnitatud oli, siis kasutati ka muid variante - nt kuuseoksa.

⁹ Siin võib olla ka põhjus, miks tihtipeale lasti rist ja loorberioks endale ise teha.

¹⁰ Kuna ilma järguta riste anti välja ainult 1917. aastal, siis võib käesoleva eksemplari julgelt dateerida 1917. a II poolde.

selt töödeldud ning hea kvaliteediga.

Kuna tegemist on küllaltki haruldase ja tähelepanuvääriva museaaliga, tooksin alljärgnevalt ära ka selle detailsema kirjelduse.

Georgi rist loorberioksaga (VM 10250: 6/N-2 245: 4), kirjeldus (TAHVEL III: 2)

Kollektsioon: Rudolf Mageri aurahad

Faleristika liigitus: teenetemärgid

Materjal: lint – tekstiil

loorberioks – hõbe

rist – hõbe

Mõõdud: lint, kõrgus voldituna – 48 mm

lint, laius voldituna – 50 mm

loorberioks, kõrgus – 29 mm

loorberioks, laius – 50 mm

rist, laius (haarade vahe) – 34 mm

rist, kõrgus (haarade vahe) – 34 mm (kinnitusaasaga 39 mm)

Dateering: 1917 (pärast 19. augustit)

Füüsiline kirjeldus, rist: Hõbedast valmistatud kääprist, haarade ühenduskohal keskplaat (medaljon). Haaradel kahekordne reljeefne ääris, medaljoni aversil ühekordne ääris, reversil kahekordne. Risti avers ja revers identsed.

Medaljoni avers: siledal väljal profiilis paremale ratsanik ratsu sadulas, paremas käes piik, mille ülaosas rist. Teravik sihib ratsu kapjade all olevale lohele lõugade vahele.

Medaljoni revers: siledal väljal slaavi käsikirja suurtähed “СГ”, mis moodustavad omakorda slaavi suurtähe “П” (kokku Святой Георги Победоносец).

Füüsiline kirjeldus, loorberioks: Hõbedast valmistatud loorberioks paremalt alt suunaga üles. Vasakult paremale stiliseeritud kitsas lint. Reljeefne.

Füüsiline kirjeldus, lint: Määrustepäraselt kokkuvolditud Georgi lint (vaheldumisi 5 mm laiused must-oranžid triibud – kolm musta, kaks oranži). Lindi tagaküljel kinnitus. Pingutusplaat puudub.

Meistrimärgid, proovid: Risti kinnitusaasal reversi poolt slaavi suurtähed “БД”, “84” ja üks loetamatu märk (tõenäoliselt mingi osa naisepeast profiilis). Loorberioksa tagaküljel slaavi suurtähed “БД”, “84” ja naisepea profiilis paremale.

Püha Anna ordeni 4. järk – Anna relv Kaukaasia šaška näol

Muuseumi ainuke Vene tsaaririigi aegne ordeniklassi teenetemärk on Püha Anna ordeni IV klass. Alljärgnevalt olgu ära toodud ka selle üldine kujunemislugu.

1735. aastal asutas Holstein-Gottorpi hertsog Karl-Friedrich oma surnud naise, Peeter I tütre Anna Petrovna auks Püha Anna ordeni deviisiga *Amantibus Justitiam, Pietateret, Fidem* (neile, kes armastavad ausust, vagadust ja ustavust). Eestähed (A. J. P. F) võimaldavad ladina keeles välja lugeda ka: Anna, imperaator Peetri tütar.

Kui 1742. aastal tuli Venemaale Holstein-Gottorpi troonipärija Karl Peeter Ulrich ning sai Venemaa keisriks Peeter III nime all, tõi ta siia ka nimetatud ordeni. Kuigi Peeter III 1762. aastal kukutati (ning tõenäoliselt ka tapeti), anti Püha Anna ordenit, esialgu ühejärgulisena, ka edaspidi välja Venemaal. Peetri ja Katariina pojast Paulist (hiljem Paul I) sai Püha Anna ordu suurmeister. Vaatamata sellele ei julgenud ta oma ema Katariina loata ordeneid välja anda. Selleks mõtles ta välja ordeni “salajase” variandi. Nimelt annetas ta väikesi kruvitavaid Anna ordeni žetooni oma sõpradele, võttes neid ordu liikmeks. Aga et ema ei näeks, palus ta need kinnitada mõõga käepideme siseküljele. Kuigi Katariina sai sellest teada, oli tal piisavalt huumorimeelt, et mängu kaasa teha ning mitte märgata poja “üleannetust” (Всеволодов 1990, 74–75).

Alles pärast troonilepääsemist sai Paul võimaluse Anna ordeneid avalikult jagama hakata ning see kinnitati ametlikult Vene ordenitesüsteemi 1797. aastal. Mõõgale kinnitav ordeni märk hakkas tulevikus märkima ordeni kõige madalamat järku – esialgu kolmandat, hiljem, 1815. aastast alates neljandat. 1829. aastast hakati Anna relvale lisama ka sõnu “Vapruse eest” ning sangrihmaks sai Anna ordenilint, mis oli punane kuldse kitsa ääristusega (Балязин jt 2000, 87–94).

Anna relvi “Vapruse eest” anti autasuna Venemaal välja rohkesti ja see oli üks levinumaid sõjalisi autasusid ohvitseridele. Samuti oli Anna relva koostamine suhteliselt lihtne ja odav – kollasest metallist punase emailistiga žetoon maksis 2 rbl 25 kop, sõnade graveerimine 75 kopeikat (Дуров 1994, 157). Tänapäeval on need relvad küllaltki haruldased. Kui Georgi mõõgale tegid punased sõjaväevõimud relvade ärakorjamise käigus veel vähemalt mõnes sõjaväeringkonnas “allahindlust” ja lubasid autasud mälestuseks suurest sõjast endale jätta, siis Anna relva kohta taolised teated puuduvad (Дуров 1994, 127).

Viljandi Muuseumi kogusse jõudis esimene ja siiani ainuke Anna relv (VM 10828 :3/Aj 1019: 4) Vabadusristi kavaleri ja Ratsarügemendi ülema kolonelleitnant Martin-Friedrich Bergmanni kollektsiooni koosseisus 2001. aastal. Teenistuskirja ja isikliku toimiku järgi võiks see olla saadud perioodil märts 1916 – oktoober 1917,¹¹ s.t pärast lipnikekooli lõpetamist ning enne kommunistlikku riigipööret.¹² Bergmann oli Vene väes teenides saanud veel ka III ja IV järgu Georgi ristid. Need aumärgid on tõestatud “2 isiku tõenduse põhjal” ning midagi täpsemat pole Eestis olevate dokumentide põhjal võimalik kindlaks teha (VM 10555: 1).

Muuseumi valduses oleva Anna relva puhul on tegemist Eestis küllaltki väheesineva Kaukaasia tüüpi šaškaga, mille käepide on tüübilt sarnane kasakaväeosade alamväelaste omaga (Аствацатурян 1995, 88), kuid teramik ei vasta määrustele. Kuna vene tabelrelvastuse määrajates taolist varianti leida pole võimalik, on tegemist suure tõenäosusega eratellimusega. Kuna omanik oli teeninud teenistuskirja järgi Kaukaasia väeosades,¹³ siis pole ka ime, et taoline relvavariant tema kätte jõudis. Mõõga teramik on ühelt poolt teritatud, lahingotsik kahelt poolt. Teramik on muidu šaška kohta ebatavaliselt suure kõverusega, andes välja saabli tunnused. Teramik on käepidemepoolses osas kaunistatud mõlemalt poolt kaukaasiapärase ornamendiga. Ühel pool on lisaks ornamendile galopeeriva hobuse sadulas kaukaasia vormis ratsanik, mõök üleval, ründamas. Teisel pool asub lisaks ornamendile oda või piiki noka vahel hoidev kotkas. Kotka küüniste all kirillitsa suurtähtedega tekst АЛИСКАНДАРО. Kõik eespool toodud tunnused viitavad sellele, et vähemalt mõõga teramik on valmistatud Vladikavkazi meistrite poolt (Аствацатурян 1995, 90).

Anna ordeni IV järgu tähis on kinnitatud käepideme ülemise osa külge. Žetoon ise on valmistatud tompakust ja emailitud.

¹¹ Anna relval oleva tähistuse tsaarikrooni “avastas” Ajutine Valitsus alles nädal aega enne punast riigipööret. See kavatseti sealt eemaldada, kuid enam ei jõutud (Дуров 1994, 157).

¹² Sel perioodil on lipnik Bergmann teenistuskirja järgi teeninud 62. tagavarapolgus ning ühes Läti kütipolkudest (ERA, f. 495, n. 7, s. 344; VM 10555: 1).

¹³ 1941. a augustis antud tunnistuse järgi oli Bergmann teeninud 9. Kaukaasia laskurpolgus ja 3. Kaukaasia diviisi staabi juures käskjalana (ERA, f. 495, n. 7, s. 334, l. 64–65p).

Anna relv – Kaukaasia šaška (VM 10828: 3/Aj 1019: 4), kirjeldus (TAHVEL IV)

Kollektsioon: kolonelleitnant Martin-Friedrich Bergmanni pärand

Faleristika liigitus: teenetemärgid

Relvade liigitus: külmrelvad

Materjal: teramik – teras

käepide – puit

ordeni tähis – kollane metall

Mõõdud: relva pikkus – 915 mm

teramiku laius – 33–35 mm

Anna žetooni läbimõõt – 17 mm

Dateering: 1904. a mudel

Kirjeldus: Kaukaasia tüüpi šaška. Käsitöö, alamväelase variant. Teramik ühelt pool teritatud, lahingotsik torke ulatuses kahelt poolt. Teramik ebatavaliselt suure kõverusega. Teramik käepidemepoolses osas (ca 150 mm pikkuselt) kaunistatud mõlemalt poolt kaukaasiapärase ornamendiga. Tõenäoliselt Vladikavkazi meistrite töö. Ühel pool lisaks ornamendile galopeeriva hobuse sadulas kaukaasia vormis ratsanik, mõök ees rünnakul. Teisel pool lisaks ornamendile oda või piiki noka vahel hoidev kotkas. Küniniste all vene suurtähtedega tekst АЛИСКАНДАРО (meistri või töökoja omaniku nimi). Kõik kujutised ja tekst reljeefselt. Teramikul mõlemal pool kolm erineva pikkusega soont. Kaks ülemist kitsamad, alumine laiem.

Puust, ilma kaitseteta käepide on teramikule kinnitatud kolme vaskneediga. Käepide ise kaukaasiapärase. Ülemises osas Püha Anna ordeni IV järgu märk. Mõõgatupp on puust, kahe kinnitusrõngaga, kaetud nahaga ja lakitud (värvitud?). Kinnitusrõngastest üks asub tupe küljel, teine tupe kumeral välisserval. Ots tugevdatud valgest metallist pleki-ga (hõbeplekk?). Kaunistuseks on käepidemepoolses osas tupe suuet ümbritsev nahkrihmadest palmik.

Allikad ja kirjandus

ERA, f. 495, n. 7, s. 3035.

ERA, f. 495, n. 7, s. 334.

VM = Viljandi Muuseumi kogu.

N2 = VM Faleristikakogu.

Aj = VM Ajalookogu.

FA = Felliner Anzeiger.

ЖБ FLG 1883 = Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für das Jahr 1882. Fellin.

ЖБ FLG 1884 = Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1883–1884. Fellin.

ЖБ FLG 1902 = Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1900 und 1901. Fellin.

Lõhmus, L. 2003. Vene impeeriumi sõjaliste kampaaniate medalid XIX ja XX sajandil. – Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2002. Tallinn, 82–99.

Lõhmus, L. 2004. Georgi rist. – Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2003. Tallinn, 90–100.

Vislapuu, A. 1998. Väljakaevamiste komiteest Viljandi Muuseumini. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 1997. Viljandi, 4–19.

Аствацатурян, Э. 1995. Оружие народов Кавказа. Москва.

Балязин, В. Н., Дуров, В. А., Казакевич, А. Н. 2000. Самые знаменитые награды России. Москва.

Всеволодов, И. В. 1990. Беседы о фалеристике. Из историй наградных систем. Москва.

Дуров, В. А. 1990. Русские и советские боевые награды. Москва.

Дуров, В. А. 1994. Русское наградное оружие XVIII – начала XX вв. Москва – Смоленск.

Кузнецов, А. 1998. Награды. Москва.

<http://www.netdialogue.com/yy/Russia/Empire/Empire.htm>

<http://www.belcollect.com/>

<http://tender.conros.ru/rezdec.html>

RUSSIAN MILITARY DECORATIONS IN THE PHALERISTICS COLLECTION OF THE MUSEUM OF VIJANDI

Ain Vislapuu

The phaleristics collection of the Museum of Viljandi started to develop with the collection of the Ditmar Museum. The first contribution was made already in February 1882 – it was a table medal issued in memory of Tsar Peter I. In time the Ditmar Museum's phaleristics collection grew, but unfortunately no precise data about it have survived to this day. It is known that about fifty items originating from that collection have reached the collection of the Museum of Viljandi. The most significant exhibit in the phaleristics collection of the Ditmar Museum was the French Order of the Lily (*Décoration du Lys*), which had belonged to the former Livonian Marshal and the Civil Governor of Courland, Friedrich Wilhelm von Sivers. Unfortunately the decoration has not survived.

In the phaleristics collection of the Museum of Viljandi there are altogether 525 museal items, including 124 different honorary decorations, which include 35 from the period before 1918. This article deals with Russian military decorations up to 1918. Most of these are various campaign medals. In the phaleristics collection of the Museum of Viljandi the oldest medals represented are those of the Crimean War and there are six of them. Five of the six are so-called general medals and one is a silver medal for the defence of Sevastopol. Four medals mark the suppression of the Polish uprising in 1864. Awards for the Russian-Japanese War in the museum collections include two general medals and one medal of the Red Cross for humanitarian merits. The museum's phaleristics collection also includes the last decoration of Russian Tsardom – the medal of the 1914 mobilisation founded during World War I.

While most of the above-mentioned campaign medals are quite widespread, the collection also includes two rare decorations. The first of them is the George's Cross with a laurel branch. This was awarded to the officers of Russian Republic for a very short period only. The cross belonged to a holder of the Cross of Freedom Rudolf Mager, who had taken part in the grave battles near Riga in August 1917. What makes this decoration special is that it was made in the well-known jewellery company "Eduard" in St. Petersburg.

The second award that is worth special attention is the so-called St. Anne's weapon. The one in the collection of the Museum of Viljandi belonged to Martin-Friedrich Bergmann, holder of the Cross of Freedom. The weapon is a Caucasian shashka, relatively rare in Estonian collections, its blade was made by masters from Vladikavkaz.